Български език, Приложение / Bulgarian Language, Supplement, 73 (2026), 473–489
Print ISSN: 0005-4283, Online ISSN: 2603-3372
doi: 10.47810/BL.73.26.PR.27

Съдбата на инфинитива и неговите функционални аналози в българския език

Людмила Карпенко (Русия)
Самарски национален изследователски университет
„Академик С. П. Корольов“
liudmila.karpenko.53@mail.ru

Българският език през своята история почти напълно е загубил старобългарския инфинитив, заменил го е с да-конструкцията, чийто граматически статус привлича вниманието на лингвистите. Статията изследва историята на изучаването на процеса на изчезване на инфинитива и вътрешносистемните основи на тази тенденция. Авторът се стреми да разшири представата за използването на инфинитива в писмените паметници от среднобългарския и новобългарския период, чиито данни показват продължително развитие на трансформацията. Това граматическо преобразуване има значителни последствия за цялата система на езика както на ниво синтаксис, където са се формирали по-универсални възможности за изразяване на смислови отношения, особено модални, така и на ниво морфология. Тя проявява важна морфологична тенденция в развитието на нови балансиращи синтетични черти на глагола в отговор на тенденцията към аналитизъм – усилването на синтетичния начин за изразяване на категорията лице. Укрепването на спрежението в българския език, свързано с появата на да-конструкцията, демонстрира развитието на уникална граматическа структура, която го отличава от небалканославянските езици. В резултат на тази иновация съвременният български език не е загубил възможността да предава значенията, характерни за инфинитива, той притежава разнообразни лексикални и граматически средства за тяхното изразяване. Що се отнася до формата на старобългарския инфинитив, тя служи в съкратен вид за развитието на забранителни форми на императива. Авторът заключава, че тези форми придобиват продуктивност в съвременната българска реч, използват се в различни видове дискурс и демонстрират както устойчивост, така и граматическа системност. Посочените особености на трансформацията на инфинитива и неговите функционални аналози в българския език са ярък пример за езиково развитие и ново използване на ресурсите на езиковата система.

Ключови думи: български език; инфинитив; да-конструкция; граматическа системност; история

© Людмила Карпенко, 2026 / © Liudmila Karpenko , 2026

Тази статия в списание „Български език“ е с отворен достъп и се публикува под международния публичен лиценз Creative Commons Attribution 4.0 International (Attribution-Non Commercial-NoDerivatives 4.0 International – CC-BY-NC-ND 4.0). /

This open access article of journal “Balgarski ezik” (“Bulgarian Language”) is published under the terms of Creative Commons Attribution 4.0 International Public License (Attribution-Non Commercial-NoDerivatives 4.0 International – CC-BY-NC-ND 4.0).

The Fate of the Infinitive and Its Functional Analogues in the Bulgarian Language

Liudmila Karpenko (Russia)
Samara National Research University Academician S. P. Korolev
liudmila.karpenko.53@mail.ru

The Bulgarian language in its history has almost completely lost the ancient Bulgarian infinitive, replaced it with a da-construction, its grammatical status has attracted the attention of linguists. The article discusses the history of the study of the process of disappearance of the infinitive and the reflection of its internal system bases. The author seeks to expand the idea of the use of the infinitive in the written monuments of the middle Bulgarian and modern Bulgarian periods, the data of which show the long-term development of the transformation. This grammatical transition has significant consequences for the whole system of language both at the level of syntax, where more universal possibilities for expressing meaning relations, especially modal, have been formed, and at the level of morphology. It exhibits an important morphological tendency in the development of new balancing synthetic features of the verb in response to the tendency to analyticism – in the enhancement of the synthetic way of expressing the category of person. The strengthening of conjugation in Bulgarian, related to the emergence of da-construction, demonstrates the development of a unique grammatical structure that distinguishes it from non-Balkan Slavic languages. As a result of this innovation, the modern Bulgarian language has not lost the ability to explicit the meanings characteristic of the infinitive, it has a variety of lexical and grammatical means for their expression. As for the form of the old Bulgarian infinitive, it served in an abbreviated form for the development of prohibitive forms of the imperative. The author concludes that these forms acquire productivity in modern Bulgarian speech, are used in different types of discourse and demonstrate both stability and grammatical system.The mentioned features of the transformation of the infinitive and its functional analogues in the Bulgarian language are a vivid example of language development and new use of the resources of the language system.

Keywords: Bulgarian language; infinitive; da-construction; grammatical system; history

1. Въведение

Заместването на инфинитива с подчинителната *да*-конструкция, създало характерна структурна особеност на съвременния български език, е поставило лингвистичен проблем, който се разглежда повече от два века и заема важно място в българистиката. Обсъждането на тази проблематика е съсредоточено върху въпросите за историята на инфинитива, за процеса на неговото заместване, за причините за този езиков процес и неговите резултати. Съответно на етапите на изучаването на въпроса в изследванията се реализират диахронен историко-лингвистически и синхронен семантико-граматически подход. Диахронният историко-лингвистически подход главно е отразен в публикации от XIX – първата половина на XX век в трудове по история и диалектология на българския език. В тях се разглеждат еволюцията и причините за процеса на отстраняване на инфинитива, противопос-

тавят се идеи за чуждоезиково влияние и независимо развитие на процеса. Значително внимание беше обърнато на предисторията на славянския инфинитив, неговите формални признаци и функции в старобългарския език, следите на инфинитива в паметниците на българската писменост, остатъците от инфинитива в българските говори и условията за употреба на съкратения инфинитив в съвременния български език, структурните паралели в езици от балканския езиков съюз. От втората половина на XX век, и особено през последните четири десетилетия, се наблюдава тенденция към семантико-граматическа интерпретация на загубата на инфинитив в контекста на осмислянето на синтактичната специфика на неговите съвременни аналози. И в двете направления са натрупани значителни наблюдения на изследователите, отразени както в отделни статии, така и в граматики на българския език (В. Копитар, Ф. Миклошич, М. Иванов, Л. Милетич, Л. Андрейчин, К. Мирчев, С. Б. Бернштейн, Ю. С. Маслов, А. Минчева, М. Деянова, З. Генадиева-Мутафчиева, П. Асенова, Р. Ницолова, П. Пашов, Ив. Харалампиев, В. Петров, Г. Петрова, Е. Ю. Иванова и др.). Основни констатации, отразени в литературата, са следните:

1. Инфинитивната форма е изместена от *да*-конструкция почти напълно в ранния новобългарски период (Мирчев/Mirchev 1978: 235; Генадиева-Мутафчиева/Genadieva-Mutafchieva 1970: 17; Асенова/Asenova 2002: 143).

2. Изтласкването на инфинитива от *да*-конструкцията е свързано с конвергентни процеси в средата на балканските езици (Минчева/Mincheva 1987: 160; Асенова/Asenova 2002).

3. Запазените остатъци от инфинитива в съвременния български литературен език нямат системен характер (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 385).

Въпреки че процесът на изместване на българския инфинитив е описан доста задълбочено, все пак определени аспекти на проблемата изискват допълнително научно внимание. Корпусът от паметници, който позволява да се представят времевите рамки на изместването на инфинитивната форма в българския език, е недостатъчно установен; остават не изцяло установени вътрешните причини за граматичната еволюция на инфинитива. Целта на статията: да се разгледа граматическата природа на българския инфинитив в контекста на историята на неговото изместване от *да*-конструкцията. Задачи: разширяване на представата за използването на инфинитива в паметниците от среднобългарския и новобългарския период; обсъждане на въпросите за вътрешноезиковите основи на изместването на инфинитива от *да*-конструкцията и за системността на остатъчните форми на инфинитива. В статията са използвани примери, извлечени от материалите на „SCRIPTA BULGARICA: дигитална библиотека за старобългарска книжнина“, създадена от специалисти от Института за литература към БАН и Софийския университет; примери от произведения на съвременни български автори, публикувани на сайтове: textove.com, textove.net, music.youtube.com, music.info, chitanka.info.

2. Преобразуване на българския инфинитив въз основа на данните от източниците

2.1. Уводни понятия за произхода на славянския инфинитив

Както е известно, инфинитивът (лат. infinitivus (modus) – неопределен) представлява една от нефинитните, безлични глаголни форми, която има различни граматически признаци в езиците. Славянският инфинитив се характеризира с неизменяемост, той не изразява граматическите значения на наклонението, времето, лицето и числото, предава общото значение на действието и има само постоянни глаголни характеристики. От морфологичните значения инфинитивът съдържа само неизменяеми значения на вид и залог. Принципната разлика между инфинитива и личните форми се състои в отсъствието на морфологичен формант на лицето.

Предполага се, че праславянският инфинитив произлиза от формата на дателен/местен падеж единствено число на древните *-i основи, за което свидетелства омонимията на съществителните имена и инфинитива (срв. в руски език: знать/знать, пасть/пасть, печь/печь, течь/течь, речь/речь и т.н.). Формите на праславянския инфинитив се образуваха чрез присъединяване на формообразуващия суфикс -*ti към основата на инфинитива. В старобългарския език суфиксът на инфинитива е представен във вид -ти или палатализован вариант (мошти, пѣшти в съчетанията *gti и *kti). В повечето съвременни славянски езици инфинитивът завършва на -ti/-ти, -tʹ/-ть или -ć/-чь, както в съвременния руски (*нести, стоять, достичь*). В праславянския език и в повечето съвременни славянски езици инфинитивът е глаголна форма с разнообразни функции. В старобългарския език той се употребява в безлични изречения: тако бо подобьно намъ естъ съкончати – Мт 3, 15 (Зогр.; Асем.); дьньсь бо подобаатъ ми въ домꙋ твоемъ бꙑти – Лк 19, 5 (Зогр.); използва се в инфинитивни изречения със семантика на неизбежност: покрꙑвати сѧ кораблю вльнами – Мт 8, 24 (Зогр., Мар.). С аористни форми на глагола бꙑти инфинитивът се употребява за изразяване на значението ‘необходимост, възможност’. Особено широко е разпространено използването на инфинитив при модалните глаголи. От такова използване се развиват формите на сложното бъдеще време (начьнетъ прꙋсити и под.).

Що се отнася до статуса на инфинитива като определена форма в съвременния български език, под влияние на балканската езикова среда тук инфинитивът е почти изчезнал, заменен е от *да*-конструкцията. Българският език не е загубил възможността да изразява значенията, характерни за инфинитива, той притежава разнообразни лексикални и граматически средства за тяхното изразяване. Семантиката на славянския инфинитив, както показва анализът на паралелните руски и български текстове, получава разнообразни лексикално-граматични начини на изразяване (Николова/Nikolova 2004: 35–68).

Началото на развитието на тенденцията за заменяне на инфинитива с *да*-конструкцията традиционно се датира от старобългарския период. Развитието на процеса показват българските писмени паметници (Фр. Миклошич, Л. Милетич К. Мирчев, Д. Иванова-Мирчева, И. Харалампиев и др.). Л. Милетич отбелязва в старобългарските преводи на Евангелието замените на инфинитива: вместо израза дьнье родити ѥи (Зогр.) – дьнье да родитъ (Асем.); вместо семѹ... понести крьстъ его (Зогр., Сав. и Мар.) – да понесетъ кръстъ его (Асем.) и др. По-късно такива примери бяха посочени и от К. Мирчев, който проследява връзките на древния инфинитив с именната система на праславянския език (Мирчев/Mirchev 1937). Авторът отбелязва примери за ранна подмяна на инфинитива с *да*-конструкция на мястото на гръцкия финален инфинитив в старобългарските преводи. Той свързва такива замени със съществувала в езика още в древността наклонност да се предава описателно глаголно съдържание с постепенно аналитично предаване на инфинитивната форма. Загубата на инфинитива като глаголна категория, която е имала много допирни точки с имената, се свързва изобщо със загубата на синтетичния характер на именната система в българския език (Мирчев/Mirchev 1978: 234). К. Мирчев определя среднобългарския период (XII – XIV в.) като време, когато се руши старата система и българският език започва да губи най-характерната си черта в граматическата организация – синтетизма в областта на имената.

2.2. Въпросът за изместване на старобългарския инфинитив

Въпросът за времето на изместване на инфинитива в българския език остава актуален. Българските писмени паметници дават нееднородна картина, отразяват различното състояние на инфинитива и процеса на неговото изместване и не отразяват всички етапи от неговата история (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva, Харалампиев/Haralampiev 1999: 163 – 164). Затова е необходимо разширяване на корпуса паметници, отразяващи употребата на инфинитив в среднобългарския и новобългарския период. По-долу са представени материали, извлечени от автора от редица дигитализирани български писмени паметници на цифровата библиотека „SCRIPTA BULGARICA: дигитална библиотека за старобългарска книжнина“.

За запазването на инфинитива през среднобългарския период свидетелства неговото последователно използване в *Троянската притча* от XIV в.:

поиде въ нѣкои д(ь)нь ловъ ловити, понеже драго мѹ бѣше ловити; и мыслѣше, цо хощеть се быти; за коего хощеть изгорѣти троа; велми рада есмъ семѹ быти; рече емѹ нести и повръщти его далече ѿ троꙗ града; не хотѣх звати; кто ми хощеть помагати вь троискомь дѣлѣ; мы хощевѣ створити трои; и начѧши прорицати о злѣмъ дѣлѣ троꙗ града и т.н.

Отделни примери са отбелязани в среднобългарския ръкопис от Севастияновия сборник в текста на *Похвала Святому Кирилоу*, сътворена от епископ Климент, от началото на XIV в.: подобьне похвале нѣсть комь прѣложити.

Показателни са данните на паметниците от новобългарския период. В текста Стго Исайе про(о)рка w бедещи(х) лѣтѣ (х) и w цр҃ѣмь сказанйе и о антихр(с)та иже хоще(т) быти (последна четвърт на XV век, Хранилище на ръкописа: манастир Николяц, Черна гора), където той се употребява при модални глаголи и в състава на аналитично бъдеще време: и w̃ града Срѣдца почнеть плѣновати страни въсточнйе и западнйе; и не можеть противити се имь никто; и цр҃игра(д) wгнемь начне(т) полѣти и начне(т) въ страна(х) тѣ(х) плакати се; начне(т) рѣвновати; не имаю(т) что сътворити; и·ту сѣдета плакати се; и нѣ (с) кто жити. Последователно се употребяват формите на инфинитив и в *Анонимната българска хроника* от XV век, преписът на която се съхранява в Библиотеката на академия на науките в Киев. В него от нас са отбелязани съчетания с инфинитивни форми:

недоумѣваше са что сътворити; не хотѣстѣ помощи намь, обаче на послѣжде каати са хощета; мы хощемь бранити са оть нихь; въздвижи са пакы Аморать поити на Блъгаре; дань даати и вои отличати и ходити съ нимь; постави же и Стефана деспота обладати на отьчьскыи столъ и т.н.

Активна е употребата на инфинитива в текстовете на *Беляковския сборник* от XVI век:

в *Беляковския летопис*: iev(г)льское ученйе наче(т) творити г҃ь; елико видѣти се sвѣз(д)амь нб(с)ны(м); не може помощи ни о(т)ц с҃ну, ни с҃нъ о(т)цу... никто никому не може помощи и под. В *Евангелие Томино* от нас са отбелязани съчетания с инфинитивни форми: не достоитъ творити; не хощеши жити с нами; хощеши с нами жити; аще хощеши съвршень быти; не хоще се учити w̃ тебѣ; не смѣяхе гневати его; прогнѣвати его; довлееть ти искати мене; кто может научити его; убоаше се не могоще что отвѣщати; имамь озлобльнъ умрети; не могу възирати на отроче; что имамь рещи или исповѣдати и др.

В историко-апокалиптично съчинение *Вьпрось Епифаниа · наречен'на вь мниш'цѣмь чиноу Еутихїи...* (XV – първата половина на XVI век): по чесому разумѣють близу быти се при дверехь; по коему знамению проѣвление кончинѣ быти; что ему быти; и ходити имать вь правотѣ; сътворить безакониѣ

быти; създати имать Господь Богъ съсудь ему скврьнь; въ Светую троицу животворещу (вѣр)овати имуть и др.

В *Сл(в)о w Сивилѣ* (втората половина на XVI век) от *Панагюрския сборник*: ѿ неи родити (с)а хощеть Хс; драго бѣ намь того гладати; страшно бѣше намь того зрѣти; и въстанать цр҃ие на на хотѧщи убити его и т.н.

В *Служба за св. Иван Рилски* (1602 г.): ꙗпасти се дш҃амь нашимь; даровати небесную побѣде; помиловати се дш҃амь нашимь; праведникь аще постыгнеть скончати се въ покои будеть; безумьниимь умрѣти и т.н.

В *Сказанїе исаїе пр(о)ка · како вьзне(с)н' бы(с) аггл҃о(м) до · зг҃о нб(с)ы* в Кичевски сборник (началото на XVII век): приидо(х) божиемь повелѣниемь ска(з)ти еже хощ(е)ть бы(т) вь послѣ(д)ние дн҃и; невьзм(о)жно е(с) видѣти вь т(л)ѣси гл҃а своe(г) нь тькмо гла(с) его слы(ш)ши ρ(ч)ени к тебѣ.

Този списък може да бъде значително продължен с други примери от ръкописи от XVI и XVII век, съдържащи се в корпуса Scripta Bulgarica. Писмените паметници дават основания да се предположи, че старите инфинитивни форми са съществували в българския книжовен език през продължителен период от време, като неговото запазване продължава не до началото на новобългарския период, а поне до началото на XVII век.

Според наблюденията на Л. Милетич, Ст. Младенов, С. Б. Бернштейн, К. Мирчев, Ст. Стойков, Ив. Харалампиев, В. Петров и други лингвисти следите от инфинитива в народните говори също показват развитието на процеса. Ст. Младенов посочва няколко примера на употреба на пълен инфинитив на -ти в западнобългарски народни песни (*не мой ме мене губити, я чем вас дарити* (Младенов/Mladenov 1929/1979: 293)). Л. Милетич съобщава за съществуването на родопски говор в речта на жителите на селото Булгаркьой и съседните села, в който в ограничени условия се употребяват форми на инфинитив без -ти (*недей приказва, недей вика*; *не мога ти каза*) и пълни старобългарски инфинитивни форми, неизвестни досега примери, които той е представил в споменатата статия (*очувати* (Софийско), *узети* (с. Рила), *подати* (Дупница), *довести* (Радомирско), *дигати* (Дебърско), *прашати, бити, стоити, летити* (Серско), *тук има място за спати, немой правити* (Милетич/Miletich 1934: 6). Ив. Харалампиев споменава за запазени форми на пълен инфинитив в тракийските и в югозападните български говори (*немойте сидети*), които са наследство от по-древно езиково състояние (Харалампиев/Haralampiev 2001: 172). В. Петров открива в тракийския говор, към който спада говорът в хасковското село Узунджово, жива употреба на пълен инфинитив на -ти: *Не ми е видьѐти; Не ми е чувьѐати; Чувьѐати ли ти е? 'Видьѐти ли ти е*? Забележителен е фактът, че те се упот-

ребяват днес в речта не само на по-възрастните българи, но и на по-младите носители на говора. В някои от българските диалекти съкратените инфинитивни форми в съчетание с гаголите *мога, недей, стига, смея* имат жива употреба и днес (Петров/Petrov 2016: 309).

Фрагментите от влахо-българските грамоти, „прекрасни паметници на българския език“ (Мирчев 1978: 26), съдържащи се в книгата „Разыскания в области болгарской исторической диалектологии“ (Бернштейн 1948) предоставят богат материал, който показва състоянието на инфинитива в среднобългарския период. Тези грамоти показват, че създателите им са писали, отразявайки черти на живия разговорен български език, в който сред развиващите се процеси протича и процес на изместване на инфинитива с *да*-конструкцията; все пак в грамотите от XIV и началото на XV век все още е представен инфинитив (Бернштейн/Bernshtein 1948: 218).

По този начин както данните от писмени паметници, така и диалектният материал дават основание да се предполага по-дълго развитие на процеса на изместване на старобългарския инфинитив в историята на българския език, поне до средата на новобългарския период.

3. Преобразуването на инфинитива като отражение на системни езикови процеси

3.1. Концепции за преобразуване на старобългарския инфинитив

Изчезването на старобългарския инфинитив се обяснява различно: като резултат на предполагаемо албанско влияние върху българския език (Miklosich 1876: 178, 188), като „самостоятелното развитие на тенденции, наследени от праславянския език и усилени под влияние на балканските езикови влияния <...>, като спонтанна проява на развъдили се синтактични типове, съществуващи в самия старобългарски език“ (Милетич/Miletich 1934: 2). Л. Милетич, един от първите български лингвисти, описал този граматически феномен, определя инфинитива като синтактично явление, което обяснява утвърдилата се по-късно традиция да се разглежда процесът на изместване на инфинитива като явление, свързано точно със синтактичното равнище. Постепенното, развивано от старобългарския период, загубване на инфинитива, Л. Милетич определя като *самостоятелно синтактично явление*, „извършило се независимо от предполагаеми външни езикови влияния, като последица от почнал се още в старобългарския език синтактичен процес да се предпочита вместо инфинитива една друга, синонимна синтактична форма, именно т. нар. да-изречение“ (Милетич/Miletich 1934: 1). Въпросът за генезиса на процеса на изтласкване на инфинитива от *да*-конструкцията се обсъжда и във връзка с идеята за конвергенция на балканските езици. Предполага се, че балканската конструкция, представляваща съчетание на лични форми на глагола със служебна частица (гръц. να, рум. să, алб. të, слав. да), е получила широко разпространение в балканославянските езици като резултат от конвергентни процеси на балканската езикова територия

(Минчева/Mincheva 1987). Историята на преобразуването на инфинитива се интерпретира и като проявление на общия процес на развитие на глагола в езиците на балканския езиков съюз. Все пак в тази картина „различията са повече от сходствата, но важно е да се разгледа това състояние като основа за последвалото го разгръщане на хомогенна система от подчинителни конструкции, които да го заместят“ (Асенова/Asenova 1989/ 2002: 141). Изразява се също предположение, че развойните процеси в структурата, значението и употребата на старите инфинитивни форми са по-скоро индоевропеизъм, който намира развитие в глаголните системи на всички балкански езици (Петров/Petrov 2016: 311).

В синхронния синтактичен аспект забележителни публикации относно историята на *да*-конструкцията и нейните синтактични функции (З. Генадиева-Мутафчиева, М. Деянова, Г. Петрова , Е. Ю. Иванова и др.) косвено засягат и историята на инфинитива в българския език, но предимно става въпрос за синтактични промени в граматичната система. Подчертава се връзката между развитието на *да*-конструкцията и общото движение на българския език към аналитизъм, появата на различни видове подчинени изречения вместо съставното глаголно сказуемо. Изследователите обръщат внимание на семантиката на сложните изречения със съюз *да*, на инвариантната семантика при разнообразни употреби на независимата *да*-конструкция, на модално-времевите ограничения на формата на последващия глагол и други аспекти. Общото за публикациите за *да*-конструкцията е, че те са написани в синтактичен ракурс и разкриват синтактичната системност във функционирането на *да*-конструкцията. Морфологичната страна на историята на развитието на българския инфинитив и причините за неговото изместване в по-малка степен привличат изследователи и все още чакат подробното си проучване. По-долу ще споделя някои общи преценки в този аспект.

3.2. За граматическата системност при преобразуването на българския инфинитив

Въпреки че структурата на *да*-конструкцията е и синтактична, и аналитична, смятам, че изтласкването на инфинитива от нея отразява не само синтактичните изменения и движението на системата на българския език към аналитизъм. Граматичното съдържание на това преобразуване е комплексно и по-сложно; то проявява и важна *морфологична* тенденция в организацията на глаголната система, която се състои в развитието на нови балансиращи синтетични черти на глагола в отговор на тенденцията към анализизъм, а именно – в усилването на синтетичния начин за изразяване на категорията лице в историята на българския език. Семантичното свойство на инфинитива, който означава действие, абстрахирано от извършителя, обуславя неговата граматическа ограниченост в изречението, неспособността да изрази значението на субекта. В старобългарската фраза дьньє ѓодити єи (Зогр.) граматичното значение на 3-то лице се предава аналитично в местоимението, а в синонимната фраза дьньє да ѓодитъ (Асем.) същото значение

се предава синтетично в окончанието на глагола. Така *да*-конструкциите, които заместват инфинитива, се характеризират в граматично отношение не само с аналитична структура, но и с наличието на синтетичен морфологичен формант на лицето. В резултат на такава замяна системно значима е граматикализацията на значението на лицето, тоест усилването на морфологичното синтетично изразяване на лицето в спрегаемия глагол на *да*-конструкцията.

Категорията на лицето в славянските езици играе ключова роля в организацията и изразяването на семантичната структура на комуникативния акт, в предаването на отношението на субекта към говорещия, адресата и третото лице. Нейната съдържателна многоаспектност се проявява в тясното взаимодействие на морфологичните, синтактичните и модалните значения. Тя не само определя граматическата рамка на изказването, организира типа на граматическата системност на езика, обединяваща нивата на неговата морфологична, синтактична, семантична и комуникативна организация, но и изразява национално и социално значими аспекти на комуникативната семантика. В българския литературен език именно формите на глаголите исторически играят ключова роля в изразяването на граматическото значение на лицето: тъй като абсолютното мнозинство от формите са спрегаеми, те предават не само наклонение, време и вид, но и служат за основен начин на изразяване на лицето, което ги прави граматически по-съдържателни. Действаща норма е задължителното изразяване на лицето в сказуемото, което винаги включва спрегаема форма като необходим компонент. Усилването на морфологичната парадигматика на спрегаемите форми позволява синкретично да се предаде с глаголната форма комплекс значения: субектна, темпорална, модална семантика и да се предаде отношението на действието към лицето. Усилването на спрегаемите форми в българския език във връзка с развитието на *да*-конструкцията отразява уникалната му граматична структура, която го отличава в структурно отношение от източнославянски езици, в които неизразеността на граматичното значение на лицето във формите на инфинитива, минало време, условно наклонение се компенсира аналитично чрез употребата на местоимения.

Нека разгледаме по-нататък граматичната системност на формите, наричани „остатъци от инфинитива“ в българския език. Параграф „Остатъци на инфинитива“ в Граматика на съвременния български книжовен език (ГСБКЕ) започва с констатиране на загубата на инфинитив и характеризира сегашното състояние: „Запазените остатъци от тази старинна категория нямат системен и представителен характер. Всъщност дори не може да се говори за инфинитив, а само за инфинитивна основа – наставката -ти е изчезнала и днес тя се среща само в някои диалектни изрази, срв.: *вода за пити* (*пиене*), *вода за мити* (*миене*) и под.“ (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 385–386). В последващите по-късни публикации по темата положението на ГСБКЕ за несистемност на остатъците на инфинитива се повтаря.

Цялото множество форми със съкратен инфинитив в съвременния книжовен език са описани в граматиките (Андрейчин/Andreychin 1978: 259; Стоянов/Stoyanov 1980: 534–536; Маслов/Maslov 1981: 236; ГСБКЕ 1983: 386; Ницолова/Nitsolova 2008: 444 и др.). Остатъците от съкратен инфинитив в литературния език се отбелязват в определени случаи:

1) с модални глаголи *мога, смея* (*не мога ти каза, не можеш го намъкна, не смея погледна, не смея се обади* и т.н.). Тези съчетания се използват в съвременния български език значително по-рядко, отколкото съчетанията с да-конструкция: *не мога да ти кажа, не можеш да го намъкнеш* и под.;

2) съкратеният инфинитив на глаголи се употребява с частица *недей/недейте* в забранителните форми на повелителното наклонение. Цялото изречение, в което е възможен само инфинитивът на несъвършен вид, има отрицателно-подбудително значение: *Недей спа вече! Недей дума така! Недейте отваря вратата!*;

3) отбелязва се употреба на съкратения инфинитив в архаични разновидности на бъдеще време, които Л. Андрейчин нарича бъдеще неопределено време (*писа ща, отдъхна щеш, виде щем, вдигна щем*) (Андрейчин/Andreychin 1978: 259; Маслов/Maslov 1981: 236);

4) отбелязва се употреба на особени съкратени форми на инфинитив в народната реч, които не се употребяват в литературния език: *можеш ли че, не смея ре, не може пле* и под.

Според наблюденията ни от посочените четири типа модели със съкратен инфинитив в съвременния литературен български език активно се използва моделът от втория тип с частица *недей/недейте* в забранителните форми на повелителното наклонение. Ако се обърнем към съвременния материал, събран на сайтове textove.com, textove.net, music.youtube.com, music.info, chitanka.info, виждаме, че употребата на тези форми съвсем не е ограничена до диалектна или разговорна реч. Те са характерни за художествения дискурс в българската класическа и съвременна проза и поезия:

(1) ***Недей мисли****, че той е действувал подло* <...>

(И. Вазов. Под игото);

(2) ***Недей*** *ме нежно* ***поглежда*** <...>

(П. Яворов. Недей ме нежно поглежда...);

(3) ***Недей мисли*** *за мене* <...>

(Д. Воев. Раздяла);

(4) *Ти пенсията си* ***недей мисли*** <...> ***Недей се натоварва*** *с чистене* <...>

(Е. Йорданова. Идваме си, майко...);

(5) *За утре просто ти* ***недей мисли****!*

(Г. Иванов. Бъди до мен);

(6) *Зло до мен* ***недей праща***

(В. Маринов. Молитва текст);

(7) *Но* ***недей отива*** *с коня*

(Н. Райнов. Юнак и слепец);

(8) *Сакън, върни се,* ***недей отива*** *в Цариград*

(В. Вълчев. Хитър Петър);

(9) ***Недей отива*** *при морето да я търсиш*

(М. Мартинова. Недей отива при морето);

(10) *Спри за миг,* ***недей*** *си* ***отива****, сън блажен*

(В. Кавалджиев. Виргиния);

(11) ***Недей*** *си* ***отива****, лудетино дива!* ***Недей*** *я* ***убива****, глупачке! Не смей!*

(М. Алгафари. Душата бръчки няма);

(12) *Когато и да се завръщаш, спри и никога назад* ***недей поглежда***

(Д. Иванов. Когато се завръщаш);

(13) *Когато нямаш нищо и си сам – към покрива дори* ***недей поглежда***

(Д. Василева. Дидактично);

(14) ***Недей поглежда*** *настрани, почакай*

(Хр. Стоянов. Юлско, първо);

(15) ***Недей препречва*** *пътя на вълните, обливали солени брегове*

(Р. Димитрова. Ноември).

Подобни примери се употребяват активно (понякога серийно) в текстовете на съвременните естрадни песни:

(16) *Моля те смутено, към тях* ***недей поглежда***

(Лили Иванова. Стрелките се въртят);

(17) ***Недей се обижда***

(Стоян Колев. Познай кой);

(18) ***Недей се спотайва, недей се отчайва*** *кажи си: това не е края*
<...> ***недей се смущава, недей се прощава, недей се предава****, човече*

(Недялко Йорданов. Песен за надежда);

(19) *О,* ***недей се*** *ти* ***съмнява***

(Духовни песни);

(20) *Заспали чувства в мен* ***недей събужда***

(Стари градски песни);

(21) ***Недей си отива*** *<...>*

(Надя Ботева и Петър Антонов. Целуни ме);

(22) *Сега те намерих,* ***недей си отива***

(Васил Найденов и Силвия Кацарова. Всичко е любов);

(23) *Моля те недей,* ***недей*** *ми* ***завижда***

(Глория. Завист);

(24) ***Недей забравя*** *ти своите мечти,* ***недей оставя*** *душата да боли*

(Поли Паскова. Недей забравя);

(25) *Не,* ***недей*** *ме* ***вини,*** *че искам от теб да си тръгна <...>* ***недей*** *ме* ***моли***

(Галин и др. Недей ме вини).

Много показателна е употребата на примери с частица *недей* и форми, образувани по модела на съкратен инфинитив, в българските преводи на световната поетична класика:

(26) *Не, не,* ***недей мисли****, че те лаская — каква облага мога да очаквам от тебе, който нямаш друг имот освен ума си и със него само се храниш и обличаш*?

(Уилям Шекспир. Хамлет. Превод от Валери Петров);

(27) ***Недей мисли****. Мечтай. Не страдай с гръд разбита, че няма щастие, че младостта отлита и бухалско крило в нощта над нас стърчи*

(Пол Верлен. Благоразумие. Превод от Кирил Кадийски);

(28) *Кажи мерси, че ти си още жив.* ***Недей мисли****: „Жена ми с други ходи!“* ***Недей мисли****: „Аз тъп съм и ревнив!“*

(Висоцки. Кажи мерси, че ти си още жив. Превод от Румен Леонидов);

(29) *Пазачо, смили се над нуждата чужда,* ***недей*** *го* ***събужда, недей*** *го* ***събужда****!*

(Джани Родари. Бездомният. Превод от Валери Петров);

(30) *Остани,* ***недей*** *си* ***отива****! Ние, които сме нявга обичали, бяхме забравили вече за теб. Но ти* ***недей*** *ни* ***забравя****.* ***Недей*** *ни* ***оставя*** *да станем <...>*

(Жак Превер. Тази любов. Превод от Веселин Ханчев).

Тази извадка може да бъде увеличена със стотици подобни примери, които в езиково отношение са твърде показателни. Те заслужават да бъдат подробно разгледани, но и тук могат да бъдат направени няколко предварителни обобщения.

1. Забранителният императив с частица *недей/недейте* и тъй наречен „съкратен инфинитив“ представя нови граматични форми, повечето от тях не са съпоставими със старобългарския инфинитив, в тях се използват не старобългарски инфинитивни основи, а нови аористни основи, значителна част от които не са представени в старобългарския език (*недей се обижда, недей поглежда, недей се спотайва, недей събужда* и други глаголи от ново българско спрежение). Все пак структурата на този тип императив в своя генезис наследява модела, който съдържа старобългарския съкратен инфинитив и в своя произход е свързан с него (*недей говори, недей мисли, недей писа, недей стоя*).

2. Тази морфологична парадигма не избледнява, тя е развиваща се. Формите, които се развиват в съвременния български език на основата на стара категория, имат както представителен, така и системен характер, показвайки граматическа системност. Под граматическа системност разбирам съвкупност от редица фактори: има морфологична и синтактична парадигматика, има категорично граматическо значение (в този случай забрани-

телна семантика), комуникативно-прагматична семантика (засилено искане), дискурсивно съдържание (активно се използва в художествения поетичен дискурс и съвременните попмедийни жанрове).

3. Активното използване на тези форми в поетичните преводи и в песенните текстове показва тяхната функционалност при възпроизвеждане на ритъма и лирично звучене на произведението. Те са търсени, за да поддържат определен поетичен размер на оригинала (ямб, амфибрахий) и музикален ритъм. Следователно можем да говорим за тяхното значение не само в разговорната, но и в художествената реч, което осигурява тяхната устойчивост и запазване във времевата перспектива.

4. Заключение

Зафиксираната от славистите през XIX век липса на инфинитив в българския език е една от характерните черти, които го отличават от небалканославянските езици. Данните от паметниците на писмеността от среднобългарския и новобългарския период, а също така свидетелствата на българските говори показват продължително развитие на процеса на изтласкване на старобългарския инфинитив, следи от този процес се откриват и днес. Тази граматическа трансформация, поддържана от балканското обкръжение, има вътрешносистемни основания и значителни последствия за цялата система на езика, особено за българската глаголна система. Тя оказа влияние както на нивото на синтаксиса, където са се образували нови, поуниверсални възможности за изразяване на разнообразни смислови отношения, възникнали са нови типове сложни съставни изречения с разнообразни подчинени, така и на нивото на морфологията. Тя проявява важна морфологична тенденция в организацията на глаголната система, която се състои в развитието на нови балансиращи синтетични черти на глагола в отговор на тенденцията към аналитизъм, а именно – в усилването на синтетичния начин за изразяване на категорията лице. По-честата употреба на формите на спрегаеми глаголи в резултат на развитието на *да*-конструкцията демонстрира развитието на уникален граматичен механизъм, който отличава българския език от небалканославянските езици. Съвременният български език не е загубил възможността да изразява инфинитивни значения, той разполага с разнообразни лексико-граматически средства за тяхното изразяване. Що се отнася до формата на старобългарския инфинитив, в преобразуван, съкратен вид тя служи за развитието на нови граматически средства – забранителни форми на императива. Тези форми набират продуктивност в съвременната българска реч, използват се в различни типове дискурс и показват както устойчивост, така и граматическа системност. Всички посочени особености на преобразуването на инфинитива и неговите функционални аналози в българския език са ярък пример за развитието на граматичната система във времето.

СЪКРАЩЕНИЯ

Асем. – Асеманиево евангелие, Зогр. – Зографско евангелие, Мар. – Мариинско евангелие, Сав. – Савина книга.

ЛИТЕРАТУРА

Андрейчин 1978: *Андрейчин, Л.* Основна българска граматика. София, Наука и изкуство.

Асенова 1989/2002: *Асенова, П.* Балканско езикознание: Основни проблеми на балканския езиков съюз. Велико Търново, Фабер.

Бернштейн 1948: *Бернштейн, С. Б.* Разыскания в области болгарской исторической диалектологии. Москва – Ленинград, Изд-во АН СССР.

Генадиева-Мутафчиева1970: *Генадиева-Мутафчиева, З.* Подчинителният съюз да в съвременния български език: София, Издателство на БАН.

ГСБКЕ 1983: Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология. *С. Стоянов* (гл. ред.). София, Издателство на БАН.

Деянова 1986: *Деянова, М.* Из историята на да-конструкциите в български език.– *Български език,* № 6, с. 485–495.

Иванова 2022: *Иванова, Е.* Балканославянская ирреальность в зеркале русского языка (южнославянские да-формы и их русские параллели). Москва, Языки славянской культуры. с. 145–164.

Иванова-Мирчева, Харалампиев 1999: *Иванова-Мирчева, Д., И. Харалампиев*, История на българския език. Велико-Търново, Фабер.

Маслов 1981: *Маслов, Ю. С.* Грамматика болгарского языка. Москва, Высшая школа.

Милетич 1934: *Милетич, Л.* Към историята на инфинитива в българския език.– *Македонски преглед*, IX, № 2, с. 1–8.

Минчева 1987: *Минчева, А.* Старобългарският език в светлината на балканистиката. София, Наука и изкуство.

Мирчев 1937: *Мирчев, К.* Към историята на инфинитивната форма в българския език. – *Годишник на Софийския университет. Историко-филологически факултет*. XXXIII. 12. София, Придворна печатница, с. 3 –34.

Мирчев 1978: *Мирчев, К.* Историческа граматика на българския език. София, Наука и изкуство.

Младенов 1929/1979: *Младенов, Ст.* История на българския език. София, Издателство на БАН.

Николова 2004: *Николова, А.* О сопоставительном описании систем простых предложений в русском и болгарском языках. – В: *Аспекты контрастивного описания русского и болгарского языков.* Вып. 1. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“, с. 35–68.

Ницолова 2008: *Ницолова, Р.* Българска граматика. Морфология. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Петров 2016: *Петров, В.* Един случай на употреба на пълен инфинитив в българския език. – *Studia philologica Universitatis Velikotarnovensis*, № 35, с. 303–312.

Петрова 2015: *Петрова, Г.* Сложни изречения с да-комплемент за изразяване на контахипотетичност – В: Да преоткриваш думите (Юбилеен сборник, посветен на проф. д.ф.н. Вера Маровска). Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, с. 77–84.

Стоянов 1980: *Стоянов, Ст*. Граматика на българския книжовен език. София, Наука и изкуство.

Харалампиев 2001: *Харалампиев, Ив.* Историческа граматика на българския език. Велико Търново, Фабер.

Miklosich 1868: *Miklosich Fr.* Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. T. 3. Wien, W. Braumüller.

REFERENCES

Andreychin 1978: *Andreychin, L*. Osnovna balgarska gramatika. Sofia, Nauka i izkustvo.

Asenova 2002: *Asenova, P.* Balkansko ezikoznanie: Osnovni problemi na balkanskiya ezikov sayuz. Veliko Tarnovo, Faber.

Bernshteyn 1948: *Bernshteyn, S. B.* Raziskaniia v oblasti bolgarskoi istoricheskoi dialektologii. Moskva–Leningrad, Izdatelstvo AN SSSR.

Genadiyeva-Mutafchieva 1970: *Genadiyeva-Mutafchieva, Z*. Podchinitelniyat sayuz da v savremenniya balgarski ezik. Sofia, Izdatelstvo na BAN.

GSBKE 1983: Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 2. Morfologiya. Sofia, Izdatelstvo na BAN.

Deyanova 1986: *Deyanova, M.* Iz istoriyata na da-konstvukcii v balgarski ezik. – *Balgarski ezik*, N 6, pp. 485–495.

Ivanova 2022: *Ivanova, E.* Balkanoslavjanskaia irreal'nost' v zerkale russkogo iazyka (iuzhnoslavianskie da-formy i ikh russkie paralleli). Moskva, Iazyki slavianskoi kul'tury. pp. 145–164.

Ivanova-Mircheva, Haralampiev 1999: *Ivanova-Mircheva, D*., *I. Haralampiev.* Istoriya na balgarskiya ezik. Veliko-Tarnovo, Faber.

Maslov 1981: *Maslov, Iu. S.* Grammatika bolgarskogo iazyka. Moskva, Vysshaia shkola.

Miklosich 1868: *Miklosich, Fr.* Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. T. 3. Wien, W. Braumüller, 1868.

Miletich 1934: *Miletich, L.* Kam istoriyata na infinitiva v balgarskiya ezik. – *Makedonski pregled*, IX, N 2, pp. 1–8.

Mincheva 1987: *Mincheva, A.* Starobalgarskiyat ezik v svetlinata na balkanistikata. Sofia, Nauka i izkustvo.

Mirchev 1937: *Mirchev, K*. Kam istoriyata na infinitivnata forma v balgarskiya ezik. – In: *Godishnik na Sofiyskiya universitet. Istoriko-filologicheski fakultet*. Kn. XXXIII. 12. Sofia, Pridvorna pechatnitsa, pp. 3–34.

Mirchev 1978: *Mirchev, K*. Istoricheska gramatika na balgarskiya ezik. Sofia, Nauka i izkustvo.

Mladenov 1929/1979: *Mladenov, St*. Istoriya na balgarskiya ezik. Sofia, Izdatelstvo na BAN.

Nikolova 2004: *Nikolova, A.* O sopostavitel'nom opisanii sistem prostykh predlozhenii v russkom i bolgarskom iazykakh. – In: *Aspekty kontrastivnogo opisaniia russkogo i bolgarskogo iazykov.* Vyp. 1. Shumen, Universitetsko izdatelstvo "Episkop Konstantin Preslavski", pp. 35– 68.
Nitsolova 2008: *Nitsolova, R.* Balgarska gramatika. Morfologiya. Sofia, Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski".
Petrov 2016: *Petrov, V.* Edin sluchay na upotreba na palen infinitiv v balgarskiya ezik. – Studia philologica Universitatis Velikotarnovensis, vol. 35, pp. 303–312.
Petrova 2015: *Petrova, G.* Slozhni izrechenija s da-komplement za izrazyavane na kontahipotetichnost – In: Da preotkrivash dumite. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo "Paisii Hilendarski", pp. 77–84.
Stoyanov 1980: *Stoyanov, St*. Gramatika na balgarskiya knizhoven ezik. Sofia, Nauka i izkustvo.
Haralampiev 2001: *Haralampiev, Iv.* Istoricheska gramatika na balgarskiya ezik. Veliko Tarnovo, Faber.

✉ *Проф. д-р Людмила Карпенко*
Самарски национален изследователски университет „Академик С. П. Корольов",
Факултет по филологии и журналистика,
Катедра по руски език и масова комуникация
Московско шоссе 34, Самара, Русия

✉ *Prof. Dr. Liudmila Karpenko*
Samara National Research University named after Academician S. P. Korolev
Faculty of Phylology and Journalism
Department of Russian Language and Mass Communication
34 Moscov'skoe highway, Samara, Russia